

Om vikten av att vara ren och prydlig

Johanna Annola, Annelie Drakman & Marie Ulväng (red.), *Med tvål, vatten och flit. Hälsofrämjande renlighet som ideal och praktik ca 1870–1930*, 284 s. Nordic Academic Press, Lund 2021.

IMITTEN AV 1800-TALET gjordes flera viktiga upptäckter inom mikrobiologins område. I Frankrike undersökte Louis Pasteur mikrober, såsom jästsvampar och bakterier, och kunde konstatera att dessa gav upphov till flera olika infektioner och sjukdomar, däribland mjältbrand, svinkoppor och rabies. I Tyskland lyckades Robert Koch isolera tuberkelbacillen och bevisa att denna förorsakade tuberkulos. Med dessa och många fler liknande upptäckter uppstod insikten att god hygien kan förebygga många hälsoproblem. Renlighet blev därmed en samhällsfråga som började engagera allt fler i slutet av 1800-talet.

Det växande intresset för hygien utgör ämnet för antologin *Med tvål, vatten och flit. Hälsofrämjande renlighet som ideal och praktik ca 1870–1930* som redigerats av Johanna Annola, Annelie Drakman och Marie Ulväng. Författarna till de tio artiklarna i boken är idéhistoriker, historiker och etnologer och kommer från Sverige, Finland, Danmark och Norge. Idén till boken föddes under en gemensam session vid Nordiska historiker-mötet i Ålborg 2017.

Boken har kommit till mitt under den världsomfattande coronapandemin. Detta skänker givetvis temat renlighet och hygien en förnyad aktualitet. I inledningen till boken tar de tre redaktörerna fasta på detta då de kortfattat nämner ett antal exempel på nyutkommen forskning där historiker från flera länder kontextualiserar coronapandemin. Enligt redaktörerna kan och bör man också koppla samman den diskussion om renlighet som smittskydd, vilken förts under coronapandemin, med smittskydds-diskussionens guldålder i början av 1900-talet. Denna guldålder inföll under den period som undersöks i antologin och den är enligt redaktörerna orsaken till att frekvent handtvätt under den nuvarande pandemin så motståndslöst har accepterats som en giltigt smittskyddsstrategi världen över, medan andra metoder, såsom bärandet av ansiktsmasker, har blivit en mycket mer omtvistad stridsfråga. Redaktörerna framhåller att den nya boken visar vilket enormt arbete som krävdes för 150 år sedan för att nytvättade händer i dag skulle komma att uppfattas som ett uppenbart och obestridligt smittskydd.

Det är detta långsamma arbete med att förvandla renlighet till både ett ideal och en vardaglig praktik som den nya antologin tar fasta på. Ämnet i sig är inte nytt: det finns redan en ansenlig mängd internationell forskningslitteratur, i synnerhet från de anglosaxiska länderna och från Frankrike. Den nyutkomna antologin kompletterar emellertid den här litteraturen med ett välkommet nordiskt perspektiv. Bokens infallsvinkel känns också fräsch. Även om källorna många gånger liknar dem som tidigare använts, till exempel tidskriftsmaterial, läkarrapporter och populära handböcker, anlägger författarna ett närläsningssperspektiv som på ett spännande sätt tar fasta på vem som gör vad och varför. Vem städade och vem behövde rengöras; med vilka verktyg och varför? Samtidigt diskuteras också olika spänningar mellan ideal och praktik: vilka förändringar som föreskrevs och vilka som genomfördes, hur renligheten presenterades och hur den omsattes i praktiken.

Boken behandlar tidsperioden från 1870 till 1930. Detta beror på att författarna också velat undersöka hur världen såg ut när det inte var självklart att smuts sprider sjukdom. Den valda tidsperioden börjar alltså strax innan idén om att hälsa kan uppnås genom individuell och samhällelig renlighet slog igenom. På så vis får författarna också möjlighet att undersöka vilka förändringar som behövdes för att den nya uppfattningen skulle få fäste. Därmed finns det även utrymme för att undersöka motståndet mot de nya renlighetsidéerna.

Tematiskt anknuter bokens artiklar till tre helheter. De tre första bidragen handlar om rengöring av kroppen. Här inleder Karolina Wiell med att göra en genomgång av renlighetsrörelsen ur ett nordiskt perspektiv. Hon fokuserar på framväxten av skolbad och det nyväckta intresset för bastubad kring sekelskiftet 1900. Genom en studie av en svensk provinsialläkare visar Annelie Drakman hur bruket att röka ut rum stod tillbaka för kroppstvätt med vatten. Samtidigt diskuteras hon hur synen på renlighet och hälsa är historiskt situerad och till exempel styrs av uppfattningar om hudens genomsläpplighet, kroppens bräcklighet och olika smittspridningsmekanismer. Till samma helhet hör även Johanna Annolas artikel där hon diskuterar renlighet på en finsk fattiggård i Kotka i början av 1900-talet. Hon visar hur kraven på hygien inte bara var något som påtvingades de boende ovanifrån, utan också kunde användas av dessa för att till exempel få en illa omtyckt föreståndarinna avskedad.

Bokens andra helhet omfattar tre texter som kretsar kring hushållet, hemmet och familjen. Ett utmärkt exempel på bokens närläsning av vardaglig praktik utgör här Ingun Grimstad Klepps bidrag som undersöker renlighetsuppfattningar i Norge genom att belysa kökstrasans kulturhistoria. Detta enkla städredskap som tidvis kunde användas för att rengöra både disk och ansikten ger ett utmärkt exempel på förändrade uppfattningar

om städning och kontamination. Josefin Englund undersöker för sin del hur hem, kropp och kön beskrevs i kontaktannonser i en borgerlig svensk dagstidning från 1890 till 1960. Till denna helhet hör även Marie Ulvängs artikel där hon undersöker uppfattningar om hem, huslighet och hushållsarbete i Sverige under åren 1850 till 1910.

Bokens sista helhet omfattar fyra artiklar där organisationer, föreningar och möten mellan olika grupper i samhället behandlas. Minna Harju skriver om Finlands nationella hälsovårdsförbund (Kansallinen Terveysliitto) som grundades 1906 av distriktsläkaren Konrad Reijo Waara och Inger Lyngdrup Nørgård undersöker tre lokala och borgerligt förankrade organisationers arbete med att förbättra människors hygien i en dansk stad under 1900-talets första hälft. Karin Carlsson diskuterar hur bilden av det idealiska köket fördes ut till allmänheten på det lokala planet genom hemutställningar arrangerade av en husmodersförening i Sverige. Helheten avslutas med ett bidrag av Hanna Lindberg, Eija Stark och Ann-Catrin Östman som undersöker hur torghandeln i Finland förändrades under tidigt 1900-tal på grund av förändrade uppfattningar om smuts och renlighet. Deras exempel gäller försäljningen av hemkärnat smör, så kallat bondsmör, men också andra livsmedel. De visar på ett intressant sätt att könade uppfattningar om smuts stärkte uppfattningar om att livsmedelshantering var ett yrke för kvinnor. Precis som i flera av de andra bidragen i boken hör sättet att behandla kön och klassfrågor till den här artikelns förtjänster.

Med tvål, vatten och flit är fylld av intressanta iakttagelser och exempel från privata interiörer som kök och bastur, offentliga miljöer som torg och fattiggårdar samt hela det breda medborgerliga fält som bidrog till att introducera de nya idéerna om hygien. Av de olika bidragen fastnar jag personligen särskilt för det ovan omtalade kapitlet av Ingun Grimstad Klepp om kökstrasan och Marie Ulvängs artikel där hon bland annat analyserar bouppteckningar efter självägande bönder i Härjedalen. Ulväng visar med detta hur de nya idéerna om renlighet också förde med sig en ökad arbetsbörda i hemmet, något som krävde både ekonomiska resurser och kulturella ambitioner att tillägna sig borgerliga vanor och varor. Detta belyser hur ökade krav eller förväntningar på renlighet också kan föra med sig ökad konsumtion och därmed förknippade problem med avfallshantering och hållbarhet. Under den nuvarande pandemin har man till exempel kunnat iaktta detta genom de stora mängder av plasthandskar och munskydd som numera skräpar på gator och i diken där de slängts eller bara tappats.

Boken är som sagt fylld av många intressanta iakttagelser och exempel, men häri ligger kanske också en utmaning. För läsaren kan nämligen de många intressanta exemplen stundvis göra det svårt att höja blicken från

det enskilda till det allmänna. Detta märks till exempel i bokens innehållsförteckning där de enskilda bidragen inte grupperats i kapitel eller helheter. De tre tematiska helheterna som löst anges i förordet återfinns alltså inte på strukturell nivå i bokens disposition, vilket försvårar för läsaren. Gärna skulle jag också ha sett lite mer återkoppling och diskussion om paralleller mellan de enskilda bidragen, till exempel i inledningen.

Ett tema som också kunde ha utvecklats mer är det nordiska. Redaktörerna gör visserligen klart att ambitionen inte är att ge en representativ bild av de samtliga fyra länderna under den period på sextio år som behandlas. Som läsare önskar jag ändå att Norden i detta sammanhang hade fått ett lite större utrymme. De olika artiklarna behandlar i allmänhet endast ett nordiskt land åt gången och jämförelser eller utblickar till de övriga länderna är ganska fåtaliga. Ett undantag som visar hur detta kunde ha utförts är Karolina Wiells inledande bidrag där hon behandlar de svenska folkbaderna och balneologin, det vill säga läran om badens medicinska betydelse.

En lite utförligare behandling av det nordiska temat kunde även ha inneburit ett tillfälle att diskutera hur uppfattningar om renhet och smuts har format föreställningar om Norden som en geografisk plats och kulturell identitet. I reseberättelser från slutet av 1800-talet hittar man till exempel upplevelser och föreställningar där nordisk renlighet och prydlighet kontrasterar mot osnygghet, smuts och bristande ordning i sydligare länder. Har det faktum att de nordiska länderna ofta vänt sig till varandra för att hitta fungerande modeller för vård, omsorg och samhällsplanering något att göra med till exempel föreställningar om gemensamma värderingar angående hygien och god ordning?

Dessa funderingar till trots är boken ett fint och läsvärt exempel på den nyare kultur- och socialhistoriska forskning som undersöker de sätt på vilka kulturella praktiker uppkommer, förmedlas, omtolkas och tillämpas. Skriven på tre nordiska språk är den också ett glädjande exempel på nordiskt forskningssamarbete i en tid när trenderna på många sätt motarbetar sådan samverkan till förmån för internationella forskningspublikationer på engelska. De enskilda artiklarna kan givetvis läsas fristående från varandra, men tillsammans demonstrerar de tydligt hur renlighet fått ett starkt fotfäste i det nordiska samhället tack vare en omsättning av ideal till praktik som engagerade människor i mycket olika positioner och samhällsroller. I boken visar författarna också hur hygienrörelsen anslöts till välfärdssamhällets hälsopolitik på ett sätt som gjorde att samhällets intressen och individens vilja att värna om sin egen och sina närmastes hälsa kunde mötas och förenas.

Julia Dahlberg